

รายชื่อ : ภูมิปัญญา สិทธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูน

งานวิจัยไต้หวัน

โดย คณะนักวิจัยไต้หวันรายชื่อ

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ ๙๗๔-๙๓๘๓๓-๔-๖

พิมพ์ครั้งแรก

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๑๒๐ บาท

บรรณาธิการ จันทรา ใจคำมี

กองบรรณาธิการ เพ็ชรพร ตีเทศน์ อัญชติ แก้ววิเศษ จันทรา ใจคำมี วิสัย บุตะเคียน

เยาวลักษณ์ ศรีคำภา ประจักษ์ ศรีคำภา สายันต์ ชำหนึ่ง

สุมาตร ภูถายยาว อนุชิต สิงห์สุวรรณ ชีระพงศ์ โพธิ์มัน

ผลิตและจัดพิมพ์ โดย เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน ๓ จังหวัด (คอปม.)

บ้านผึ้ง หมู่ ๔ ต.หนองแค อ.รายชื่อ ส.ศรีสะเกษ ๓๓๑๖๐

เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๗๘ หมู่ ๑๐ ถ.สุเทพ ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐

โทรศัพท์ ๐๕๓-๒๗๘๓๓๔ โทรสาร ๐๕๓-๒๘๓๖๐๘

www.searin.org

รูปเล่ม/พิมพ์ที่

วนิดา เพรส โทรศัพท์ ๐๑-๗๘๓๘๕๖๘

Published by

Southeast Asia Rivers Network

This publication was made possible by the collaboration of

Svenska Naturskyddsforeningen

Oxfam
America

งานวิจัยไต้หวันราชสีไศลเป็นอีกหนึ่งงานการศึกษาถึงองค์ความรู้ท้องถิ่น โดยมีไต้หวันในท้องถิ่นเป็นนักวิจัย หลังจากที่ได้มีการริเริ่มงานวิจัยภายใต้วิธีวิทยาที่ปากมูน และได้มีการนำไปปรับใช้แพร่หลายในอีกหลายพื้นที่ ทั้งที่เป็นชุมชนแม่น้ำและชุมชนป่า ทั้งที่เกิดโดยความพยายามในการที่จะต่อสู้กับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน หรือทั้งที่เกิดจากความพยายามของชุมชนในการที่จะรักษาภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้รวมทั้งเผยแพร่ให้กับคนภายนอกชุมชนได้รับรู้และยอมรับถึงคุณค่าขององค์ความรู้เหล่านี้ และผลักดันให้นำไปเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการตัดสินใจโครงการพัฒนาต่างๆ

จุดเด่นของงานวิจัยชิ้นนี้คือการศึกษามิติต่างๆ ของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าทามซึ่งคนภายนอกส่วนมากจะคิดว่าเป็นเพียงป่าละเมาะธรรมดาที่ไม่มีคุณค่าอะไรมากนัก แต่งานวิจัยชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงคุณค่าของป่าทามที่มีต่อระบบนิเวศแม่น้ำและสังคมไต้หวันรอบป่าทามแห่งนี้ งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยชิ้นแรกของประเทศไทยที่ได้อธิบายถึงระบบนิเวศของป่าทามได้อย่างละเอียดโดยการนำความรู้ที่สั่งสมมาของไต้หวัน งานวิจัยนี้ยังเป็นอีกการศึกษาชิ้นหนึ่งที่ได้นำให้สังคมได้ตระหนักถึงความสำคัญในการที่จะรวมเอา

ความรู้ในหลายๆ มิติมาเป็นส่วนในกระบวนการตัดสินใจโครงการพัฒนาต่างๆ โดยเฉพาะความรู้ในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ และความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น

เขื่อนราษีไศลสร้างในปี พ.ศ.๒๕๓๖ และเริ่มทำการกักเก็บน้ำในปี พ.ศ.๒๕๓๗ โดยไม่ได้ประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมก่อนการดำเนินโครงการกักเก็บน้ำของเขื่อนทำให้ป่าทามราษีไศลจมอยู่ใต้น้ำ ทำให้พรรณพืชในป่าทามตาย พันธุ์ปลาดตลง และเกิดการระบาดของดินเค็ม การสูญเสียป่าทามทำให้ไต้หวันสูญเสียความมั่นคงทางอาหาร สุขภาพ และรายได้ทางเศรษฐกิจ เนื่องจากป่าทามคือ แหล่งหาปลา พรรณพืชอาหารและสมุนไพรที่ทำเลื่อยสัตว์ แหล่งต้มเกลือ และเกษตรทาม นอกจากนี้การมีเขื่อนราษีไศलयังทำให้เกิดความแตกแยกและขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชนรอบป่าทามและระหว่างไต้หวันด้วยกันเอง

ในปี พ.ศ.๒๕๔๒ ไต้หวันราษีไศลได้เริ่มรณรงค์ให้รัฐบาลเปิดประตูเขื่อนราษีไศล จนกระทั่งในปี พ.ศ.๒๕๔๓ รัฐบาลได้เห็นด้วยให้มีการเปิดประตูเขื่อนเพื่อศึกษาผลกระทบอย่างรอบด้านและจนกว่าจะมีการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้ง

หลังการเปิดประตูเขื่อน ไต้หวันรอบป่าทามที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลทั้ง ๓ อำเภอจึงได้เริ่มเก็บข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและวิถีชีวิตของไต้หวันที่พึ่งพาป่าทาม ในเดือนเมษายน พ.ศ.๒๕๔๖ ไต้หวันได้ตกลงกันทำวิจัยโดยนำวิธีการวิจัยไต้หวันที่ปากมูนมาปรับใช้ ภายใตความร่วมมือกับเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEARIN)

งานวิจัยไต้หวันราษีไศลมีหลักการเดียวกันกับงานวิจัยไต้หวันปากมูน โดยมีนักวิจัย คือ ไต้หวัน ที่เป็นฐานความรู้ในการวิจัย มีการสำรวจภาคสนาม และมีเจ้าหน้าที่จากเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำหน้าที่ในการช่วยจัดบันทึก และเขียนรายงาน

อย่างไรก็ดีถึงแม้ว่าวิธีการวิจัยจะมีหลักการเดียวกันกับงานวิจัยไปบ้านปากมูน แต่ก็มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ พื้นที่ป่าทามราชี่ไศลกว้างมาก ไม่ได้เป็นแนวยาวตามลำน้ำ การลงเก็บข้อมูลภาคสนามจึงใช้วิธีการลงพื้นที่ร่วมกันโดยกำหนดพื้นที่หลักๆ ใน ๓ จังหวัดที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราชี่ไศล และใช้วิธีการลงพื้นที่ร่วมกันโดยวิธีการ “กินข้าวป่า” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชาวอีสานในการห่อข้าวไปกิน หรือไปทำกินร่วมกันในไร่นาหรือป่า วิธีการนี้ทำให้ผู้ที่เข้าร่วมวิจัยไม่ได้มีแต่นักวิจัยแต่ละกลุ่มเท่านั้น แต่ชาวบ้านคนอื่นๆ ก็สามารถเข้าร่วมเป็นนักวิจัยได้ด้วย ไทบ้านที่เข้าร่วมในระหว่างกินข้าวป่านี้ ได้ช่วยเพิ่มเติมข้อมูลให้งานวิจัยสมบูรณ์มากขึ้น นักวิจัยไทบ้านกรณีราชี่ไศลจึงไม่ได้มีเพียงไทบ้านที่ได้รับการคัดเลือกหรืออาสาในตอนแรกเท่านั้น แต่รวมถึงไทบ้านในชุมชนที่เข้าร่วมวิจัยระหว่างการกินข้าวป่าด้วย

งานวิจัยไทบ้านราชี่ไศลนอกจากทำเพื่อนำเสนอความสำคัญของป่าทามซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำประเภทหนึ่งและมีความสำคัญในฐานะที่เป็นระบบนิเวศเฉพาะถิ่นแล้ว ยังต้องการเสนอข้อมูลอีกด้านหนึ่งของเขื่อนราชี่ไศลที่อ้างว่า “เพื่อการพัฒนา” โดยมีการเปรียบเทียบข้อมูลทั้งก่อนสร้างเขื่อนระหว่างกักเก็บน้ำ และหลังจากที่มีการเปิดประตูระบายน้ำ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ไม่ได้ถูกศึกษาหรือนำเสนอโดยรายงานการศึกษาผลกระทบทางสังคม สิ่งแวดล้อม และการแพร่กระจายของดินเค็ม ภายหลังจากการสร้างเขื่อนที่รัฐบาลว่าจ้างให้บริษัทเอกชนและสถาบันการศึกษาของรัฐดำเนินการ

งานวิจัยไทบ้านป่าทามราชี่ไศล จึงเป็นความจริงอีกด้านที่เขียนขึ้นโดยนักวิจัยไทบ้าน หลังจากความจริงเรื่องเขื่อนราชี่ไศลถูกผูกขาดโดยนักวิชาการบางกลุ่มและบริษัทที่ปรึกษามานาน

คณะผู้จัดทำหวังว่ารายงานฉบับนี้จะเป็นฐานข้อมูลหนึ่งที่จะถูกใช้ในการตัดสินใจการจัดการเขื่อนราชี่ไศลให้เหมาะสมต่อไป

เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน ๓ จังหวัด (คอบม.) ในนามคณะนักวิจัยไต้หวันและเครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ มรว.อศิน ระพีพัฒน์ ท่านอาจารย์ ดร.ชยันต์ วรธนะภูติ และคุณไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ที่ได้ให้คำปรึกษาตลอดการวิจัย ขอขอบคุณ โครงการอนุรักษ์ป่าทามลุ่มน้ำมูน โครงการประสานความร่วมมือเพื่อการพัฒนา หุ่นจำลอง (GRID) ขอขอบคุณ คุณพิภพ อุทุมอิทธิพงศ์ ที่ช่วยแปลบทสรุป เป็นภาษาอังกฤษ และขอขอบคุณเพื่อนพ้องพันธมิตรที่มีอายุเอ่ยนามได้หมด ที่ได้ให้การช่วยเหลือสนับสนุนการวิจัยนี้

ที่สำคัญขอขอบคุณไต้หวันทุกคนที่ได้ร่วมกันทำวิจัยนี้จนเสร็จสมบูรณ์

ด้วยความสำนึกใน

เครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน ๓ จังหวัด (คอบม.)

เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้

ธันวาคม ๒๕๔๘

คำนำ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	จ
Executive Summary	ฎ
แผนที่ระบบนิเวศป่าทามราชินีไศล	ถ
ระเบียบวิธีวิจัย	น
บทที่ ๑ สังคมและวัฒนธรรมชาวป่าทามราชินีไศล	๑
บทที่ ๒ ระบบนิเวศป่าทามราชินีไศล	๑๓
บทที่ ๓ พรรณพืชพื้นถิ่นในป่าทามราชินีไศล	๒๑
บทที่ ๔ ความหลากหลายของพันธุ์ปลาแม่น้ำมูนตอนกลาง และป่าทามราชินีไศล	๓๓
บทที่ ๕ เครื่องมือหาปลา : ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งทาม	๔๙
บทที่ ๖ ป่าทามราชินีไศล : แหล่งเกลือโบราณ	๖๕
บทที่ ๗ เกษตรป่าทามราชินีไศล	๙๑
บทที่ ๘ การจัดการน้ำแบบพื้นบ้าน	๑๑๓
บทที่ ๙ การเลี้ยงวัว ควาย ในป่าทามราชินีไศล	๑๒๕
ภาคผนวก	๑๔๓
ก. รายชื่อนักวิจัยราชินีไศล	๑๔๔
ข. รายชื่อพรรณพืชในป่าทามราชินีไศล	๑๔๘
ค. รายชื่อพันธุ์ปลาแม่น้ำมูนและป่าทามราชินีไศล	๑๕๓
ง. ตารางข้อมูลการใช้เครื่องมือหาปลา	๑๕๖
จ. รายชื่อบ่อเกลือที่ไทบ้านดงตัมเกลือ	๑๕๗
ฉ. ตารางปฏิทินการทำเกษตรของชาวราชินีไศล	๑๕๙
ช. ตารางสรุปจำนวนวัว ควาย ไทบ้านที่ได้รับผลกระทบ จากการสร้างเขื่อนราชินีไศล	๑๖๑

บทสรุปงานวิจัยไ้บ้านราชี่ไศล >>

งานวิจัยไ้บ้านราชี่ไศล จัดทำขึ้นโดยนักวิจัยไ้บ้านทั้งหมด ๓๖ หมู่บ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราชี่ไศล ซึ่งอยู่ในพื้นที่ ๓ อำเภอ ได้แก่ อำเภอราชี่ไศล จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และอำเภอ โพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยได้เริ่มทำการวิจัยตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ.๒๕๕๖ จนถึงเดือนกันยายน พ.ศ.๒๕๕๗ โดยใช้ความรู้ท้องถิ่นและ ภูมิปัญญาของไ้บ้านเป็นหลักในการศึกษา

ประเด็นหัวข้อการวิจัยได้ถูกกำหนดขึ้นจากการระดมความคิดของ ไ้บ้านเอง ซึ่งได้แบ่งออกเป็น ๙ ประเด็นคือ ๑. สังคมและวัฒนธรรมชาว ป่าทามราชี่ไศล ๒. ระบบนิเวศป่าทามราชี่ไศล ๓. พรรณพืชพื้นถิ่นใน ป่าทามราชี่ไศล ๔. ความหลากหลายของพันธุ์ปลาแม่น้ำมูลตอนกลางและ ป่าทามราชี่ไศล ๕. เครื่องมือหาปลา : ภูมิปัญญา สิทธิ และวิถีแห่งทาม ๖. ป่าทามราชี่ไศล : แหล่งเกลือโบราณ ๗. เกษตรป่าทามราชี่ไศล ๘. การจัดการน้ำแบบพื้นบ้าน และ ๙. การเลี้ยงวัว-ควายในป่าทามราชี่ไศล

ทั้งนี้ในการศึกษาทุกประเด็นได้มีการแบ่งช่วงศึกษาออกเป็น ๓ ช่วง เพื่อเปรียบเทียบถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเขื่อนด้วย คือ ช่วงก่อนการสร้างเขื่อน ระหว่างกักเก็บน้ำ และช่วงการเปิดประตูเขื่อน

ในการคัดเลือกนักวิจัยในแต่ละประเด็นได้มีประชุมกลุ่มใหญ่ทั้ง ๓๖ หมู่บ้าน แล้วทำการคัดเลือกนักวิจัยโดยอยู่บนพื้นฐานของความรู้ ประสบการณ์ และความถนัดของนักวิจัยแต่ละคน จากนั้นนักวิจัยของแต่ละประเด็นจะร่วมระดมข้อมูลเบื้องต้น โดยมีผู้ช่วยนักวิจัยช่วยบันทึกข้อมูล

หลังจากนั้นที่ประชุมกลุ่มใหญ่นัดลงพื้นที่เพื่อศึกษาข้อมูลจากการดำเนินวิถีชีวิตจริงของไต้หวัน เพื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติมร่วมกับผู้ช่วยนักวิจัยพร้อมกับสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ซึ่งนักวิจัยไต้หวันแต่ละกลุ่มลงพื้นที่ด้วยกัน แล้วทำการแบ่งกลุ่มย่อยสำรวจพื้นที่และเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในกลุ่มของตน แล้วนำเสนอข้อมูลของแต่ละประเด็นในช่วงการกินข้าวป่าด้วยกัน โดยมีผู้ช่วยนักวิจัยบันทึกข้อมูล เพื่อนำไปเรียบเรียงเป็นเอกสารก่อนนำไปตรวจสอบกับที่ประชุมกลุ่มใหญ่อีกครั้ง

ด้านสังคมและวัฒนธรรมชาวป่าทามราชิไศล ผลการศึกษาพบว่า ทั้ง ๓๖ หมู่บ้าน มีความคล้ายคลึงทั้งสังคมในวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน และวัฒนธรรมที่ยึดถือเอาประเพณี "ฮึดสิบสองคองสิบสี่" ซึ่งเป็นวัฒนธรรมประเพณีของชาวฮีสานที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน

ระบบนิเวศของป่าทามเป็นระบบนิเวศที่มีความแตกต่างไปจากป่าชนิดอื่น ด้วยลักษณะพิเศษที่มีน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน ส่วนฤดูแล้งน้ำจะแห้งกลายเป็นผืนป่า ไทบ้านได้แบ่งฤดูกาลต่างๆ ออกเป็น ๔ ฤดู ตามการเปลี่ยนแปลงของลักษณะภูมินิเวศ คือ ฤดูน้ำแล้ง ฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำหลาก และ ฤดูน้ำลด ป่าทามแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งในเขตลุ่มน้ำมูนตอนกลาง มีระบบนิเวศย่อยซึ่งแบ่งตามภูมิปัญญาไต้หวันถึง ๑๒ ระบบ ได้แก่ โนน ฮอง หนอง เ齡 มาบ กุด ห้วย วัง หาด น้ำจั้น น้ำขับ และบ่อเกลือ

ลักษณะของป่าไม้ในป่าทามแห่งนี้เป็นป่าผลัดใบ ประกอบด้วยไม้ขนาดเล็ก ไม้หนาม ไม้พุ่ม พืชจำพวกหญ้าและพืชที่อาศัยอยู่ในน้ำ พืชเหล่านี้เป็นพืชที่ทนต่อการแช่แข็งของน้ำได้เป็นเวลานาน ในป่าทามนี้มีความหลากหลาย

ของพรรณพืชถึง ๒๒๔ ชนิด ซึ่งพรรณพืชแต่ละชนิดได้เป็นประโยชน์ต่อ
ไทบ้านที่อาศัยอยู่รอบป่าทามแห่งนี้ จากการศึกษาพบว่ามีพืชที่สร้างความ
มั่นคงทางอาหารให้กับไทบ้านที่มีถึง ๑๒๓ ชนิด พืชสมุนไพร ๙๙ ชนิด
และพืชที่ไทบ้านนำมาใช้ประโยชน์ในด้านใช้สอยอีก ๖๔ ชนิด ซึ่งพืชบางชนิด
สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง

พันธุ์ปลาในระบบนิเวศป่าทามนี้มีความหลากหลายสูง การศึกษา
พบว่ามีพันธุ์ปลาทั้งหมด ๑๑๕ ชนิด แยกเป็นปลารวมชาติประจำถิ่น
๗๙ ชนิด อพยพมาจากแม่น้ำโขง ๓๓ ชนิด และเป็นปลาที่มีการนำมาเลี้ยง
แล้วขยายพันธุ์ลงสู่แม่น้ำมูนและป่าทาม ซึ่งถือว่าเป็นปลาต่างถิ่นอีก ๓ ชนิด
นอกจากนี้จากความรู้ที่สืบทอดมาของไทบ้านยังพบว่ายังมีปลาที่อาศัยและหากิน
ตามแม่น้ำมูน ๕๙ ชนิด อาศัยและหากินตามกุด หนอง ฮอง ๖๓ ชนิด
อาศัยและหากินตามหลืบหิน ๒๒ ชนิด อาศัยและหากินตามขอนไม้ ๒๕
ชนิด อาศัยและหากินตามวัง ๒๙ ชนิด อาศัยและหากินตามสระน้ำและ
ทุ่งนา ๑๐ ชนิด อาศัยและหากินตามน้ำไหล ๒๖ ชนิด อาศัยและหากิน
ตามพุ่มไม้ในแหล่งน้ำป่าทาม ๒๐ ชนิด ทั้งนี้ปลบางชนิดอาศัยและ
หากินในระบบนิเวศย่อยมากกว่า ๑ ระบบนิเวศ จากการศึกษาเปรียบเทียบ
เรื่องพันธุ์ปลากับการสร้างเขื่อน งานวิจัยไทบ้านพบว่า ในช่วงที่เขื่อนราชสีไศล
เก็บกักน้ำคือในปี พ.ศ.๒๕๓๖ ถึง พ.ศ.๒๕๔๓ ทำให้พันธุ์ปลาหายไป
๑๕ ชนิด การเปิดประตูระบายน้ำในปี พ.ศ.๒๕๔๓ ทำให้ปลาที่หายไปช่วง
ปิดเขื่อนได้กลับมาให้เห็นบ้าง โดยพบปลาทั้งหมด ๑๐๙ ชนิด ในจำนวนนี้มี
มีปลา ๙ ชนิด ที่ช่วงปิดเขื่อนไม่พบเลยแต่กลับคืนมาหลังจากมีการเปิด
ประตูเขื่อน

การหาปลาถือได้ว่าเป็นอาชีพหลักอีกอาชีพหนึ่งของไทบ้าน จนมี
คำกล่าวที่ว่า “คนที่ไม่หาปลาเลย คือ คนที่อยู่ในธาตุซึ่งเป็นคนที่ตายแล้วเท่านั้น”
ไทบ้านหาปลาตามแหล่งน้ำต่างๆ ในทามตลอดทั้งปี โดยใช้เครื่องมือหาปลา

พื้นที่บ้านที่มีถึง ๔๗ ชนิด ในการจับปลาไว้บริโภคและขาย ซึ่งเครื่องมือหาปลาแต่ละชนิดที่ชาวบ้านทำจากภูมิปัญญาและใช้พรรณพืชที่มีในป่าทามผลิตขึ้นมาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบว่าในช่วงที่เขื่อนราษีไศลมีการกักเก็บน้ำ ไทบ้านสามารถใช้เครื่องมือหาปลาที่บ้านได้เพียง ๑๑ ชนิด จากทั้งหมด ๔๗ ชนิด และพบว่าหลังการเปิดเขื่อน ๓ ปี (พ.ศ.๒๕๔๓-๒๕๔๖) ไทบ้านสามารถนำเครื่องมือหาปลาแบบพื้นบ้านกลับมาใช้ได้ทั้งหมด ๔๖ ชนิด จากเครื่องมือหาปลาที่บ้านที่มีการใช้ในช่วงก่อนการสร้างเขื่อน ๔๗ ชนิด

ในฤดูแล้งแม่น้ำปาทามจะเต็มไปด้วยสาเกลือที่ขึ้นเป็นสีขาวเต็มพื้นดิน เนื่องจากได้รับความร้อนจากแสงอาทิตย์แล้วเกิดการรวมตัวกันของเกลือขึ้นบริเวณดังกล่าวที่ชาวบ้านเรียก “บ่อเกลือ” จากการสำรวจของนักวิจัยไทบ้าน พบบ่อเกลือจำนวน ๑๕๐ บ่อ ซึ่งเกลือเป็นตัวช่วยสร้างความสมดุลให้กับระบบนิเวศแบบป่าทามแห่งนี้ ไทบ้านได้เรียนรู้ที่จะอยู่กับเกลือโดยมิได้มองว่าเกลือเป็นตัวสร้างปัญหา ในทางกลับกันไทบ้านนำเกลือมาใช้ประโยชน์อย่างสูงสุด ไม่ว่าจะเป็นการต้มเกลือเพื่อใช้บริโภค แลกข้าวหรือแลกสิ่งของต่างๆ และขาย บางครอบครัวที่มีที่ทำกินน้อยหรือไม่เคยได้อาศัยต้มเกลือเก็บไว้ขายตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังพบว่าเกลือมีความสำคัญในการทำให้ป่าทามกลายเป็น “โป่ง” ที่ปลาเข้ามาแสวงหาแร่ธาตุจากเกลือ เพื่อช่วยขยายเผ่าพันธุ์ให้คงอยู่คล้ายกับโป่งที่มีอยู่ในป่าซึ่งเป็นแร่ธาตุสำหรับสัตว์ป่า

ผลการศึกษานักวิจัยไทบ้านพบว่า หลังมีการกักเก็บน้ำของเขื่อนราษีไศลทำให้ความเค็มของน้ำกระจายเข้าพื้นที่ทำกินของไทบ้าน ทำให้ต้นข้าวในนา และพืชผักต่างๆ ที่ปลูกไว้เหี่ยวเฉาตาย รวมทั้งต้นไม้ใหญ่ตามหัวไร่ปลายนายืนต้นตายเป็นจำนวนมาก เมื่อมีการเปิดเขื่อนปัญหาดินเค็มได้ลดลง ป่าทามเริ่มฟื้นตัวกลับคืนสู่สภาพเดิม เป็นการเปิดโอกาสให้ไทบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนรอบป่าทามเข้าถึงทรัพยากรได้อีกครั้ง

พื้นที่ป่าทามยังมีดินที่มิแร่ธาตุเหมาะแก่การทำเกษตรที่น้ำได้พัดพามา ในช่วงฤดูน้ำหลากแล้วสะสมในดิน เมื่อน้ำลดไทบ้านจึงใช้พื้นที่ในทามปลูกข้าวนาทาม ปลูกข้าวไร่ทาม ซึ่งมีพันธุ์ข้าวที่ไทบ้านใช้ปลูก ๑๗ ชนิด และยังปลูกพืชผักต่างๆ แซมในไร่ข้าว ริมหนองหรือริมกุด โดยมีพันธุ์พืชผักที่ใช้ปลูก ๔๕ ชนิด

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลของนักวิจัยไทบ้านเรื่องการจัดการน้ำแบบพื้นบ้านนั้น ทำให้ทราบถึงความแตกต่างของระบบนิเวศย่อยของแต่ละชนิดว่ามีลักษณะทางกายภาพที่เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ในแต่ละอย่างที่แตกต่างกันออกไป คือ น้ำจั้น ฮอง หนอง กุด บ่อน้ำบาดาล และบ่อน้ำตื้น นอกจากนี้ยังพบว่าไทบ้านรอบป่าทามรายีไสลมีการจัดการน้ำแบบเหมืองโดยการขุดร่องน้ำเพื่อนำน้ำเข้าที่นาคล้ายกับระบบเหมืองฝายทางภาคเหนือแต่ใช้เครื่องสูบน้ำจากหนองหรือกุดแทนการกั้นน้ำ

ป่าทามรายีไสล คือ แหล่งเลี้ยงวัว-ควายที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำมูนตอนกลาง เนื่องจากเป็นป่าธรรมชาติกว้างใหญ่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพรรณพืชต่างๆ ที่เป็นอาหารของวัว-ควาย นอกจากนั้นป่าทามยังมีบ่อเกลือธรรมชาติกระจายไปทั่วทั้งบริเวณ ซึ่งเป็นแหล่งแร่ธาตุชั้นดีให้กับวัว-ควาย การเลี้ยงจะมีวิธีการเลี้ยงแตกต่างไปขึ้นอยู่กับฤดูกาลของป่าทาม ไทบ้านไม่ได้เลี้ยงวัว-ควายเพียงแค่อใช้แรงงานเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับการผลิตแบบธรรมชาติในป่าทาม วัว-ควายนั้นถือเป็นหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว หากขัดสนทางการเงินหรือต้องการใช้เงินก็สามารถขายออกไปได้ งานวิจัยพบว่าไทบ้านจะเลี้ยงวัว-ควายเฉลี่ยครัวเรือนละ ๑๐ ถึง ๓๐ ตัว

การสำรวจสถิติการเลี้ยงวัว-ควายของไทบ้านเปรียบเทียบกับระหว่างก่อนการสร้างเขื่อน (พ.ศ.๒๕๓๕) ช่วงกักเก็บน้ำ (พ.ศ.๒๕๓๙) และหลังการเปิดประตูเขื่อน ๑ ปี (พ.ศ.๒๕๔๔) ช่วงการกักเก็บน้ำในปี พ.ศ.๒๕๓๙ จำนวนวัว-ควายที่ไทบ้านเลี้ยงลดลงมากโดยจำนวนวัวลดลงถึงร้อยละ ๖๕

ขณะที่จำนวนควายลดลงร้อยละ ๖๐ หลังเปิดเขื่อนเพียง ๒ ปี ไทบ้านหันมาซื้อวัว-ควายเลี้ยงในป่าทามอีกครั้ง โดยจำนวนวัวเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ ๑๓๑.๒๑ และควายได้เพิ่มขึ้นร้อยละ ๑๒๑.๑๙

จะเห็นได้ว่าป่าทามเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อไทบ้าน ทั้ง ๓๖ หมู่บ้านที่อาศัยอยู่รอบป่าทาม โดยไทบ้านได้หมุนเวียนกันเข้าไปใช้ประโยชน์กันตลอดทั้งปี นักวิจัยไทบ้านกล่าวกันว่า “ป่าทามเปรียบเสมือนซูเปอร์มาร์เก็ตหรือเปรียบเหมือนตู้กับข้าวของไทบ้าน” อีกทั้งยังเป็นแหล่งสมุนไพร แหล่งวัตถุดิบที่นำมาใช้ทำเครื่องใช้ไม้สอย แหล่งเกลือซึ่งถือเป็นธาตุอาหารที่สำคัญทั้งของคนและสัตว์ต่างๆ ตลอดจนเป็นพื้นที่ทำมาหากินที่สร้างความมั่นคงให้กับไทบ้านในทุกๆ ด้าน ทั้งความมั่นคงทางด้านอาหาร ด้านสุขภาพ และความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ